

**Ինեսա Կարապետյան,
Արմինե Գաբրիելյան,
ՀՀ ԳԱԱ ՀԱՐ**

**ԱՐՑԱԽԻ ՏԻԳՐԱՆԱԿԵՐՏԻ ՆԵՐՄՈՒԾՎԱԾ ԽԵՑԵՂԵՆԸ
(Արցախ, Տիգրանակերտ, ներմուծում, խեցեղենի, Տիգրան Մեծ, անտիկ դարաշրջան, առևտուր,
վաճակառվային կապեր)**

Հորվածում ներկայացվում և գիտական շրջանառության մեջ է դրվում Արցախի Տիգրանակերտի տասնամյա պեղումներով ի հայտ եկած ներմուծված անտիկ խեցեղենի մի ոչ մեծ խումբ՝ կազմված ամֆորաների, օլպիոսի, ունգվկենտարիների, կանթարոսի, խնկարկման անոթի, տերրակոտաների բեկորներներից: Այս անոթների ձևերի վերականգնումը իրականացվել է Հայաստանի և հելլենիստական աշխարհի մյուս հնագիտական շատ հուշարձանների, բավարար ուսումնասիրված և ճշգրիտ թվագրված, ներմուծված խեցեղենի հետ համադրման մեթոդով: Ներմուծված նյութերը խոսում են քաղաքի բնակչության հելլենիստական վաճակառվային բոլոր կողմերին լավատեղյակ և հաղորդակից լինելու մասին: Տիգրանակերտի ներմուծումը կապում ենք Հայաստանի ավանդական գործընկերներ Փոքր Ասիայի, Հոնիայի, Միջագետքի, Հյուսիսամերիկյան արտադրական կենտրոնների հետ, որոնց հետ առևտրի ծավալը մ. թ. ա 1-ին – մ.թ. 1-ին դարերում ընդլայնվեց՝ պայմանավորված Տիգրան Մեծի լայնածավալ պետության ստեղծման և արևելքում առևտրաաղաքական միջնորդ դառնալու հետ:

Բանալի բարեր – Արցախ, Տիգրանակերտ, ներմուծում, խեցեղենի, Տիգրան Մեծ, անտիկ դարաշրջան, առևտուր, վաճակառվային կապեր:

**Инеса Карапетян
Армине Габриелян
Институт археологии и этнографии НАН РА**

ИМПОРТНАЯ КЕРАМИКА ИЗ АРЦАХСКОГО ТИГРАНАКЕРТА

В статье представлена и введена в научный оборот небольшая группа импортированной античной керамики, выявленная в результате десятилетних раскопок Арцахского Тигранакерта. Данная группа состоит из фрагментов амфор, олпия, унгвентариумов, канфара, кадильницы а также фрагментов терракот. Реконструкция форм этих сосудов была произведена методом сопоставления с достаточно изученной и точно датированной импортированной керамикой из многих других археологических памятников Армении и эллинистического мира.

Импортные материалы свидетельствуют о том, что городское население Тигранакерта было хорошо знакомо со всеми сторонами эллинистической культуры и было причастно к ней. Импорт Тигранакерта связывается с производственными центрами Малой Азии, Ионии, Месопотамии, Северного Причерноморья, являющимися традиционными партнерами Армении. Объем торговли с этими производственными центрами увеличивается в I в. до н.э. – I в. н.э., обусловленное созданием Тиграном Великим огромного государства ставшего торгово-политическим посредником на Востоке.

Ключевые слова: Арцах Тигранакерт, импорт, керамика, Тигран Великий, эпоха античности, торговля, культурные связи.

**Inesa Karapetyan
Armine Gabrielyan
Institute of Archaeology and ethnography NAS RA**

IMPORTED CERAMICS OF TIGRANAKERT IN ARTSAKH

The article presents and puts into scientific circulation a small group of imported Hellenistic ceramics that was unearthed in result of ten-year excavations at Tigranakert in Artsakh. This group of ceramics includes the fragments of amphorae, olpie, unguentaria, kantharos, thurible end fragments of terracotta. The vessel shapes were reconstructed based on the comparison with the sufficiently studied and precisely dated imported ceramics from many other archaeological sites in Armenia and the Hellenistic world.

Imported materials reveal that town population was well acquainted with all aspects of the Hellenistic culture and was art and part in it. Imported items of Tigranakert are connected with production centers in Asia Minor, Ionia, Mesopotamia, northern coastal area of the Black sea, which were traditional partners of Armenia. Volume of sales with these centers increased due to creation of a vast state in I c. BC – I c. AD that became a trade-political intermediary in the east.

Keywords: Artsakh, Tigranakert, import, ceramics, Tigran the Great, the age of antiquity, trade, cultural connections

Տիգրանակերտի տասնամյա պեղումներով ձևերի վաճակառվային մեջ առանձնացվել է ներմուծված անտիկ խեցեղենի մի ոչ մեծ խումբ: Նորահայտ նյութերը խիստ բեկորային են, բայց ներկայացնում են հելլենիստական շատ հուշարձանների բավարար ուսումնասիրված և ճշգրիտ թվագրվող տեսակները, ուստի այս խմբի քննությունը, ձևերի տիպաբանական վերականգնումը և ժամանակագրական դասակարգումը կօգնի Արցախի

Տիգրանակերտի տնտեսական, առևտրական, մշակութային կապերի վերհանման, քաղաքային թաղամասերի առաջացման, գոյատևման, բնակեցման ժամանակահատվածի ճշտգրման գործընթացին:

Ներմուծված խումբը կազմված է ամֆորաների, օլպիոս-սափորի, ունգվեն-տարիների, կանթարոսի, խնկարկման անոթի, թրծակավային արձանիկ-տերրակոտաների բեկորներներից, որոնց ձևերը վերականգնվում են Հայաստանի և հելլենիստական աշխարհի մյուս հնագիտական շատ հուշարձանների հայտնաբերված լավ ուսումնասիրված և ճշգրիտ թվագրվող խեցեղենի համադրության միջոցով:

Ամֆորաների բեկորները երկուսն են: Առաջինը ողջ իրանը հորիզոնական մատնեքավոր գոտիներով ձևավորած ոչ մեծ, նրբախեցի անոթի է պատկանում (բեկորի հ=55 սմ, լայն. 43 սմ, խեցու հաստ. 3-4 մմ, մատնեքների հեռավորություն 5-9 մմ): Այն գտնվել է քաղաքային Առաջին թաղամասի (93Մի քառ.) պեղումների ժամանակ, գետնի արտաքին մակերեսից 1,20մ, խորությունից, ստորին՝ հելլենիստական շերտից: Պատրաստված է մանրահատ սպիտակ մանր հատիկների պարունակություն ունեցող, լավ հունցած կավից, որը թրծումից ստացել է բաց դեղնաշագանակագույն երանգ: Բեկորի ներքին մակերեսը պատած է ինչ որ սև,թանձր քսուղով, որը ներծծված է բեկորի պատին և թույլ է տալիս մտածել, որ ծառայել է անոթի մեջ լցվող նյութի պահպանությանը, քանի որ ամֆորաները ծառայել են որպես առևտրական տարա: Բեկորի ներսույթի աղեղի փոքրությունից, խեցու նրբությունից, առվակոսների խտությունից և խորությունից կարելի է եզրակացնել, որ անոթը եղել է ոչ մեծ և նրբիկ: Չունենալով անոթի պսակի, իրանի, նստուկի ձևերը՝ այն վերականգնվում է հունական ամֆորաների բազմահարուստ տեսականու մեջ՝ աղբյուրներ փնտրելու եղանակով: Այդպիսի արտաքին մշակում ունեցող, հատկապես փոքր չափերի ամֆորաներն ունեն ոչ լայն, կոնաձև դեպի վեր լայնացող իրան, կլորավուն ուսերին նստած, ուռուցիկ շուրթով ավարտվող վզիկ: Կանթերը ամրացված են շուրթի տակ և հանգչում են անոթի ուսերին¹ (աղ. I, նկ.1): Ուսումնասիրողները գտնում են, որ այս մատնեքավոր ամֆորաները ստեղծվել են Արևելամիջերկրածովյան կենտրոններում և տարածվել անտիկ աշխարհի մյուս երկրներ²: Դրանց ամենավաղ օրինակները փյունիկյան ամֆորաներն են, հայտնաբերված Կարթագենից, Հյուսիսային Աֆրիկայից, որոնք թվագրվում են մ.թ.ա. 3-2-րդ դարերով (բարձր. 60-70 սմ, լայնք. 40 սմ): Միջերկրածովյան մյուս երկրներում դրանք տարածվել են մ.թ.ա. 1-ին - մ.թ. 1-ին դարում, իսկ մերձսևծովյան-հունական գաղութներում՝ միայն մ.թ. 2-րդ – 4-րդ դարերում³:

Հայաստանի անտիկ հուշարձաններում այս ամֆորաներից հայտնաբերվել են մեկ ամբողջական, միջին չափերի, օրինակ, Պաղնիկի⁴, փոքր ամֆորայի հատակամերձ հատված՝ Արմավիրի միջնաբերդի գագաթի պալատական շինության⁵ և ահա քննարկվող բեկորը՝ Տիգրանակերտի քաղաքային առաջին թաղամասի պեղումների միջոցին : Արմավիրի օրինակի կարևորությունը այն է, որ մենք պատկերացում ենք ձեռք բերում անոթի իրանի ստորին մասի և նստուկի վերաբերյալ՝ կլորավուն, կենտրոնում փոքրիկ փոսիկ: Այն կրկնում է Տանախում հայտնաբերված նույնատեսակ ամֆորաներին ոչ միայն նստուկի ձևով, այլև արտաքին մակերեսի մատնեքների խորությամբ և խտությամբ⁶, որը թույլ է տալիս առաջարկել անոթի ձևի վերականգնումը:

Հայաստան մ.թ.ա II դարից են ներմուծված ամֆորաների մյուս տեսակները՝ հայտնաբերված հիմնականում Արտաշատի, Արմավիրի պեղումներից դրանց ներկայացնում են Հռոդոսի (մ.թ.ա. II-IIIդ.), Կոսի (մ.թ.ա. I - մ.թ. IIդ.), Պոնտական շերտիկայի (մ.թ. I-IIIդ.), ու շաթենական (մ.թ. III-IVդ.) արտադրանքը⁷:

Այժմ այս նոր տեսակը ներկայացնում է մ.թ.ա. I – մ.թ. I -ին դարերում երկիր բերված, ամֆորաների հինգերորդ տեսակը:

Ամֆորայի երկրորդ բեկորը, կրկին հայտնաբերված քաղաքային Առաջին թաղամասից, խիստ զանգվածեղ հատակամաս է, դուրգով պատրաստման հետևանքով առաջացած փոսիկ- գալարներով (տրամ. 4,2 սմ):Արտաքին բաց գույնի մակերեսը հարթեցված է, թեթև փայլեցրած, խեցին կարմրաշագանակագույն, բավական խիտ, մանրահատ ավազի խառնուրդով: Բեկորի զննումից երևում է, որ անոթի հատակամասը ազուցված է մի յուրօրինակ ոտքի մեջ: Կրկին անդրադառնալով հելլենական ամֆորաների բազմազանությանը՝ կարծես պարզեցինք այն տեսակը որին պատկանել է քննարկվող բեկորը: Դա հարթ շուրթով, բարձր գլանաձև վզիկով, կարուկ ուսերից կոնաձև ցած իջնող իրանով ամֆորաներ են, որոնց նստուկների այդ յուրօրինակ ձևը գրականության մեջ անվանվում է “ հոլաձև” (куборовидный, աղ.1, նկ. 2): Հունական ամֆորաների դասակարգմամբ զբաղվող Վ. Գրեյսը և Ի.Բ.Բրաշինսկին այսպիսի նստուկով ամֆորաները համարում են Հռոդոսյան արտադրանք⁸, իսկ Ս.Բ.Ջեեստը, դրանք բնորոշ է համարում Արևելյան միջերկրածովյան շատ

¹ **Д. В. Шеглов**, Узкогорлые, светлоглиняные амфоры первых веков нашей эры, классификация и хронология, КСИА 156, М., 1978, с. 16, рис. 9.
² **И.Б. Зеест**, Керамическая тара Боспора, МИА(Материалы и исследования по археологии СССР) 83, М.,1960,с.114, табл. XXXII; **Шеглов Д.,Б.**, указ.раб., с., 20
³ **V. R. Grece**. Amporas and the ancient wine trade,(The American School of classical studies at Athans), Princeton, 1961, p. 37;
В. Ф. Гайдукевич,Раскопки Тиритаки и Мирмекия в 1946 – 1952гг., МИА 85, 1958, с. 168 табл. рис. 20; **Г., М., Мелентьева**, Ольвийский ” керамический “ комплекс первых веков нашей эры КСИА(Краткие сообщения Института археологии АН СССР), 116, 1969, с. 24 – 25, рис. 2 / а .
⁴ **Р.Р. Непер**, Pagnik Oreni excavations 1971,(Keban Project, 1971 activites, Middle East Technical University, Keban project publications, ser.,1, 4)Ankara, 1974. p.108, taf. 95 / 2
⁵ Տեղեկությունը մեզ տրամադրել է Մ.Չ. Չարդարյանը, որին հայտնում ենք մեր խորին շնորհակալությունը
⁶ **Т.,М., Арсеньева, Д.,Б., Шелов**, Раскопки юго- западного участка Танаиса (1964 – 1972гг.), Археологические памятники Нижнего Подонья, т. I, М., 1974, с. 149, табл. X / 3.
⁷ **М. Зардарян**, Амфоры из раскопок Арташата, ИФЖ, 1977, 1,с., 270-271
⁸ **V.R. Grase**, Notes on the Amphoras from the Koroni Peninsula, - Hesperia, vol. XXXII, 1963, fig. 1,5; **И. Б. Брашинский**, Греческий импорт на Нижнем Дону, Л., 1980, с. 31, табл. X, XXXI / 4,5:

կենտրոնների¹: Տիգրանակերտի նմուշը ամենայն հավանականությամբ պետք է համարել Հռոդոսյան արտադրանք, քանի որ Հայաստան ներմուծված խեցեղենի մեջ ամենաբազմաքանակը այդ կենտրոնի ամֆորաներն են²:

Հաջորդ ներմուծված տեսակը սև լաքապատ անոթների՝ վզից ուսերին անցման մասեր են՝ պատրաստված դուրգով, խիստ մաքուր, լավ հունցած միատար կավից: Արտաքին մակերեսները պատած են թույլ մետաղական փայլ ունեցող, ոչ թանձր, սև, իսկ ներքուստ տաք կարմիր լաքերով (բեկորի H= 5,0 սմ, ներքին D= 3,5 սմ, իսկ խեցու հաստությունը 0,5սմ է): Տեխնիկական չափերի քննությունը հուշում են, որ բեկորները չեն կարող պատկանել ամֆորայի կամ սրվակ-բազմաբրիի, քանի որ առաջինի համար դրանք փոքր են, իսկ երկրորդի համար՝ մեծ: Մեր պրպտումները հունական խեցանոթների տեսականու մեջ թույլ տվեցին առաջադրել դրանց անտիկ աշխարհում լայն տարածում ունեցող մեկ այլ տեսակի՝ սևալաք օլպիս-սրվակի³ կամ սափորիկի⁴, պատկանելու հավանականությունը (աղ. I, նկ. 3):

Վ.Ֆ. Գալդուկեյչը Մերձսևծովյան հուշարձաններից (Միրմեկի, Տիրիտակի և այլնի) գտնված ոչ թանձր սևալաքապատ տեսականին ներմուծված է համարում փոքրասիական կենտրոններից մեկից, քանի որ մետրոպոլիայում այն այլևս չէր արտադրվում⁵: Հայաստանի հուշարձաններ Արտաշատից, Արմավիրից հայտնաբերված և մ.թ.ա III վերջով – մ.թ.ա I դարով թվագրվող նմանատիպ ներմուծումները Մ. Ջարդարյանը համարում է Հոնիական, Էգեիդյան կենտրոնների արտադրանք⁶, և մենք կարծում ենք, որ Տիգրանակերտի քննարկվող բեկորները կրթացնեն Հայաստան ներմուծած ոչ բազմաքանակ, բայց լավ հայտնի փոքրասիական սևալաք անոթների այդ շարքը:

Երկու օրինակով հայտնաբերված անուշահոտ յուղերի տեղափոխմանն ու պահպանմանը ծառայող **սրվակ-ունզվենտարիները** (աղ. I, նկ. 4) երկու տեսակ են ներկայացնում: Առաջինը իլիկաձև իրանով, նեղ, բարձր ոտքով և նույնքան երկար վզով, բաց օքրայավուն քուրով պատված արտաքինով տեսակի ստորին մաս է, իսկ երկրորդը՝ արտաքինը սև լաքանման քուրով պատած ու փայլեցրած, շատ խիտ ու մաքուր, մոխրագույն կավից պատրաստված անոթի հատակամերձ հատված է: Երկրորդի ուռուցիկ իրանի կողքերը կտրուկ անցումով է միացված գոգավորություն ունեցող նստուկին: Այս երկու տեսակի ունզվենտարիների հայտնաբերումները շատ առատ են Հայաստանի և հարևան երկրների հուշարձաններում և շատ որոշակիորեն թվագրվում են մ.թ.ա I – ին – մ.թ. 3-րդ դարերով⁷:

Տիգրանակերտի անտիկ առաջին թաղամասի պեղումների միջոցին հայտնաբերված հաջորդ անոթի բեկորները, կարծում ենք, պատկանում են մատնեքավորած ուսերով, հարթ կոնաձև ներքնամասով, ցածր օղակաձև նստուկով, ուղղահայաց ամրացված կանթերով, արտակարգ գեղեցիկ **կանթարասի**: Այն ևս վերը ներկայացրած երկրորդ ունզվենտարիի նման պատրաստված է շատ խիտ մոխրագույն խեցուց և ծածկված է թանձր լաքանման սև քուրով և փայլեցված է կատարյալ (աղ. I, նկ. 5): Այս անոթները ևս հունական ներմուծվող խեցեղենի տարածված ձևերից են:

Ներմուծված խեցեղենի հաջորդ խումբը **անտիկ ջնարակած** անոթները ներկայացնող բեկորներն են: Դրանք հայտնաբերվել են Միջնաբերդի հյուսիսային պարսպապատի մաքրման, և քաղաքային Առաջին թաղամասի պեղումների ժամանակ: Միջնաբերդից գտնվածը հարթ նստուկից հավասարաչափ վեր լայնացող կողքերով անոթի հաստապատ հատակամաս է: Այն պատրաստված է շատ մաքուր, գտված, կաթնաձերմակ կավից, պատված է նույնքան որակյալ երկնագույն թանձր ջնարակով: Քանի որ չունենք տվյալներ անոթի վերնամասի ձևի վերաբերյալ, ենթադրում ենք որ այն կարող էր պատկանել միակնթ փարչանման անոթի: Քաղաքային թաղամասի բեկորները, թեև հայտնաբերվել են տարբեր տարիներ, բայց պատկանում են միևնույն անոթին:

Դրանք պատրաստված են դուրգով, դեղնավուն, շատ մաքուր, լավ հունցած խիտ կավից: Կապտականաչավուն ջնարակը, որը տեղ-տեղ ավելի մուգ ու թանձր է քսած, ծածկում է անոթի ողջ արտաքինը և շուրթի ներքին եզրահատվածը: Անոթի շեփոքաձև լայնացող շուրթով ավարտվող գլանաձև վիզը և ողջ իրանի կեսը հարդարված է հորիզոնական ներձկված գոտիներով: Կանթի պահպանված բեկորը ոլորուն է և ամրացված է եղել շրթեզրից ցած, թեթև վեր ձգվելով՝ իջել է ցած ու ամրացել անոթի ուսին: Իր ձևակազմական և հարդարման բոլոր տվյալներով անոթն իր աղերսներն է գտնում Արմավիրի ու Արտաշատի պեղումներով հայտնաբերված, ոլորուն կանթերով, օղակավոր նստուկով, լայնաբերան անոթների հետ⁸ (աղ. II, նկ. 6) և իր պատրաստման տեխնիկական հատկանիշներով, ջնարակով և այն հանգամանքով, որ հայտնաբերվել են մ.թ.ա. I-ին դարի կեսերին

¹ И.,Б., Зеест, Внутренняя торговля Прикубанья с Фанагорией, МИА, 19, 1951, с. 117

² М. Зардарян, Амфоры из раскопок Арташата, ИФЖ, 1977, 1, с.266

³ Francine Blonde, Jacques Y. Perreault et C.Peristeri, Les Ateliers de Potiers dans le Monde Grec aux Epoquees Geometrique, Archaïque et Classique, bulletin de corespondance Hellenique, supplement XXIII, 23,fig, 11/6,7, fig. 12/6,7

⁴ **И.Б. Брашинский**, указ, раб., табл. XVIII/225,226; **В.А. Латышева**, Раскопки античного поселения Маслины в Северозападном Крыму, КСИА 156, М., 1978, с. 56, рис. 4,2.

⁵ **В.Ф. Гаўдукевич**, Раскопки Мирмекия в 1935-1938гг, МИА 25, 172,рис.71

⁶ **М.А. Зардарян**, Торгово-экономические связи Армении с эллинистическом миром в III-I вв. До н.э., автореферат, Ер., 1986 с. 7-8.

⁷ **В.Ф. Гаўдукевич**, Загородная сельская усадьба эллинистической эпохи ж районе Мирмекия, в кн.Боспор-ские города, Ленинград, 1981, с. Рис. 6 / 2,3; **Гагошидзе Ю.М.** Самадло (археологические раскопки)-Тбилиси, 1979,с.43-44, рис. 32,39,40, рис. 6, 231;**О., Лордкипанидзе** Ванское Городище, в ВаниI,с.63, рис.85; Տիրացյան Գ.Ա., Արմավիրի պեղումները, Լրաբեր 1972թ, 2, էջ 41: Նույնի Արմավիրի 1973թ պեղումների նյութերից,ՊԲՀ 1974, 3, նկ3

⁸ **Գ.Ա. Տիրացյան**, Արմավիրի պեղումները, Լրաբեր, 1972, № 2, էջ 40, Նույնի Լրաբեր1973, № 5, էջ 100-101, **ժ.Դ. Խաչատրյան**, Հայաստանի անտիկ շրջանի ջնարակած խեցեղենը, ՊԲՀ 1977, № 3, էջ 187, աղ II₃₋₇:

կառուցած քաղաքում, լրացնում են Հայաստանում մ.թ.ա. 2-րդ – մ.թ.2-րդ դարերում լայն տարածում ստացած, ջնարակած խեցեղենի շարքը, հայտնաբերված Արմավիրում, Արտաշատում, Միսիանի իշխանական դամբարանում, Գառնիում և այլուր : Տիգրանակերտի նմուշները նաև ընդարձակում են անտիկ ջնարակի տարածման սահմանները դեպի Հայոց ծայր արևելյան կողմերը: Այս բնագավառում կատարված ուսումնասիրությունները բացահայտել են Հայաստանի անտիկ ջնարակած խեցեղենի միջազգային ծագումը, դրա պատկանելիությունը ջնարակած խեցեղենի արևելյան թևին՝ վերագրելով դրանք գանգվածային արտադրանք ունեցող կենտրոններ Տիգրիսի վրայի Մելնկիայի և Դուրա Եվրոպոսի արտադրանքին¹:

Մ. Ն. Զարդարյանը, զբաղվելով Հայաստանի և հելլենիստական աշխարհի առևտրատնտեսական կապերի ուսումնասիրությամբ, կոնկրետացրեց Հայաստանի ջնարակած խեցեղենի արտադրության կենտրոնը Տիգրիսի Մելնկիայում՝ նշելով, որ այդ կենտրոնը իր առևտրական կապերը իրականացնում էր հիմնականում Մերձեփրատյան և ուղղակի Տիգրիսյան մայրուղիներով²: Կարծում ենք, որ Տիգրանակերտը այս հարաբերությունների մեջ կարող էր ընդգրկվել հայկական հելլենիստական առևտրի III շրջափուլում միայն՝ մ.թ.ա 60 – մ.թ 50- ական թվականներին³:

Խնկարկման անոթի բեկորը ,որը շատ հաստախեցի է, պատրաստված խիտ մանրահատ կավից և ձևավորված է երկու հատած կոնաձև մասերի, զագաթներով իրար միացման եղանակով: Միացման տեղում անոթը ունի զարդարուն ուռուցիկ գոտի (աղ. II, նկ. 7): Խնկարկման անոթի նմանատիպ ձևակազմությունը նորություն է թվում հայկական միջավայրում, սակայն հյուսիսմերձսևծովյան անտիկ հուշարձաններում դրանք առատ են, կազմում են մի քանի տարատեսակների խմբեր: Դրանց բազմության մեջ հանդիպում են մեր անոթին նման օրինակներ և թույլ են տալիս մեր նմուշի արտադրության կենտրոնը տեսնել այդ տարածքաշրջանում:

Հելլենիստական մշակույթին խիստ բնորոշ մի ճյուղի՝ **կորոպլաստիկայի**՝ օրինակներ Տիգրանակերտից հայտնաբերվել են առայժմ միայն երկու բեկոր: Մեկը գլխաշորով կնոջ արձանիկի հետնամասի բեկոր է (աղ. II, նկ. 8) (6,5 X 3,0 սմ), մյուսը՝ թռչնի իրանի կենտրոնական մաս (3,2X2,5սմ, աղ. II, նկ. 9): Համադրելով ուշ հելլենիստական հուշարձաններում հայտնաբերված տերակոտային արձանիկների հավաքածուների մեջ հանդիպող նմանատիպ աղբյուրների հետ առաջինը կարելի է վերագրել որևէ աստվածուհու, իսկ երկրորդը վերականգնել որպես աղավնու արձանիկներ: Դրանք պատրաստված են երկփեղկ կաղապարով, շատ լավ հունցած, միատարր՝ առաջինը թրծումից ստացված մուգ շագանակագույն, երկրորդը՝ դեղնաօքրայավուն կավերից: Արձանիկների ներսույթում պարզորոշ ընթերցվում է պատրաստած վարպետի մատների, իսկ եզրերին՝ երկու մասերի միացման կարերի հետքերը: Թեև արձանիկները կրում են սխեմատիկության, մարմնաձևերի մշակման պայմանականության հատկանիշեր, այնուամենայնիվ պատկանում են հելլենիստական դարաշրջանում իր զարգացման զագաթնակետին հասած, բազմաժանր, բազմաթեմատիկ և գաղափարական ծանրաբեռվածություն կրող կորոպլաստիկային⁴:

Այսպիսի արձանիկները գիտական գրականության մեջ համարվում են խաղալիքներ կամ պաշտամունքի նվիրատվական առարկաներ: Մենք հակված ենք երկրորդ կարծիքին և գտնում ենք, որ դրանք նվիրատվություններ են, աստվածությունների խորհրդանիշներ, հատկապես աղավնիների պատկերները, որոնք հանդիպում են աստվածուհիների արձանիկների հորինվածքներում: Դրանք դրվել են տաճարների և տնային պաշտամունքի անկյունների նվիրատվական սեղաններին և դամբարաններում ննջեցյալների հետ, որպես զոհաբերություններ խտոնիկ աստվածներին⁵:

Տիգրանակերտի պեղումներով ձեռք բերված ներմուծված այս նյութերի և կորոպլաստիկայի թեև համեստ, բայց հատկանշական նմուշների առկայությունը խոսում է քաղաքի բնակչության հելլենիստական մշակույթի բոլոր կողմերին լավատեղյակ և հաղորդակից լինելու մասին: Ներմուծված նյութերի սակավությունը, բեկորային վիճակը առայժմ թույլ չեն տալիս հստակորեն խոսել դրանց արտադրող, ներմուծող և երկրում տարածող կենտրոնների մասին: Ուստի ընդունված կարգով Արցախի Տիգրանակերտի ներմուծումը կապում ենք Հայաստանի ավանդական գործընկերներ Փոքր Ասիայի, Հոնիայի, Միջազգեքի, Հյուսիսմերձսևծովյան արտադրական կենտրոնների հետ, որոնց հետ առևտրի ծավալը մ. թ. ա առաջին հազարամյակի սկզբից ակտիվանալով մ. թ. ա 1-ին – մ.թ. 1-ին դարերում ընդլայնվեց և հասավ իր ծաղկման զագաթնակետին: Դա պայմանավորված էր Տիգրան Մեծի ստեղծած լայնածավալ պետության պայմաններում կումուսիկացիոն ուղիների վրա հաստատուն հսկողություն սահմանելու և արևելքում առևտրա-քաղաքական միջնորդ դառնալու հետ:

Համոզված ենք, որ Արցախի Տիգրանակերտի հետագա ուսումնասիրության գործընթացը կառատացնի քաղաքի առևտրատնտեսական և մշակույթային կապերը բացահայտող նյութերի նորանոր գյուտերով:

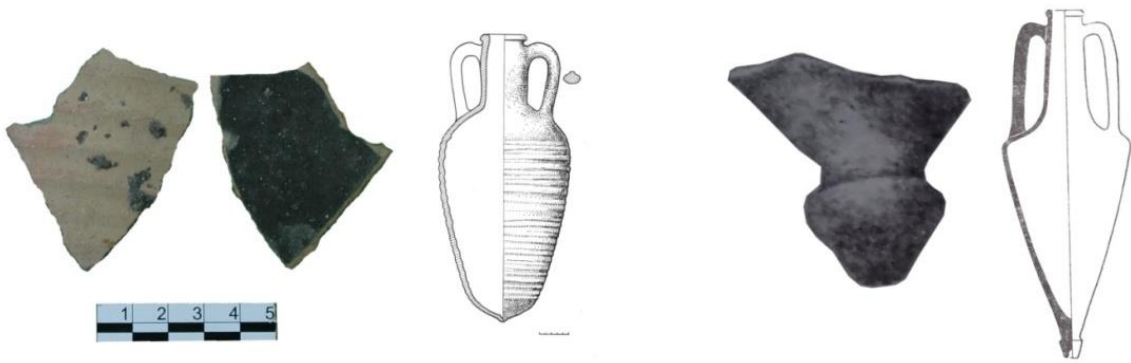
¹ **Գ. Ա. Տիրացյան**, ԳՂՎ աշխ., 1973, 5, էջ 100-101; **ժ. Գ. Խաչատրյան**, ԳՂՎ. աշխ., ԴԲՀ 1977, 7, էջ 188

² **Մ. Զարդարյան**, Торгово-экономические связи Армении с эллинистическим миром в III-1 вв. до н.э., автореферат, Եր., 1986 թ. 8.

³ Սույն տեղում, էջ 16-17:

⁴ Մ. Ա. Նալիժկինա, Терракоты Мирмекия и Тиритаки, МИА 25, 1952, с.334, рис.22/2 : М.М.Кобылина, Терракоты в статутки Пантикапея и Фанагории, М.1961, с. 35 – 36, таб. 57/5

⁵ Փ. Բ. Տիլանտևա, Терракоты Пантикапея, САИ, вып. Г 1-11, ч. II, 1971, с. 16-17, таб. 4/ 2,4,5,6: Денисьева Б.И., Корапластика Босфора, Л. 1981, таб. XII/ г, д, з

1

2

3

4

5

6

7

8

9